

Portréty na mincích pergamských vládců

Michal MAŠEK

 73, 2018, s. 4–9

Portraits on coins of the rulers in Pergamon

During the rule of Alexander III the Great (BC 336–323) and after his death, unified coins circulated all over the entire Hellenistic world. The silver tetradrachms have head of Heracles on their obverse. After the Alexander's death and after the royal proclamation of some Diadochi, portraits of the particular living rulers started to appear on obverse of the subsequent coins. The tetradrachms of the rulers in the Kingdom of Pergamon represented an exception. The coins showed only dead rulers. But the unique tetradrachm with portrait of Eumenes II (alive in time of production) seems to be a special case in the mentioned system.

🗝 tetradrachm; Lysimachus (305–281); Philetaerus (281–263); Eumenes I (263–241); Attalus I (241–197); Eumenes II (197–160/159); Pergamon.

🗝 tetradrachma; Lýsimachos (305–281); Filetairos (281–263); Eumenés I. (263–241); Attalos I. (241–197); Eumenés II. (197–160/159); Pergamon.

V době po smrti Alexandra Velikého v roce 323 př. Kr. obíhaly po celém tehdy známém antickém světě dva základní typy ražeb. Stříbrné tetradrachmy a drachmy s Héráklem (s rysy Alexandra Velikého) na líci a trůnícím Diem na rubu a zlaté statéry s hlavou Athény na líci a stojící Níké na rubu. Tyto ražby byly produkovány v následujících dekádách válek diadochů a byly platné na všech různě znepřátelených územích! Jednotlivé emise se od sebe lišily pouze drobnými detaily, zejména mincovními značkami, popřípadě různým uměleckým zpracováním zejména lícního námětu. Tyto rozdíly však s největší pravděpodobností unikaly běžnému uživateli, zvlášť když mezi jednotlivými emisemi neexistovaly výrazné odchylky jak v ryzosti kovu, tak i ve váze střížku.

Ikonografické novinky se objevily až ve chvíli, kdy se jednotliví satrapové odhodlali prohlásit králi. Podnětem k tak zásadní politické změně bylo vítězství Démétria Poliorkéta nad flotilou egyptského správce Ptolemaia v námořní bitvě u kyperské Salamíny. Vítězství, které zcela zničilo egyptské námořní síly, využil Démétriovův otec Antigonos Jednooký ke královské proklamaci své a svého syna. Ostatní diadochové nezůstali pozadu a v rychlém sledu se prohlásili králi svěřených satrapií – Ptolemaios Egypta, Lýsimachos Thrákie, Kassandros

* MUDr. Michal MAŠEK, česká numismatická společnost (Praha), masek.michal@seznam.cz.

Makedonie a Seleukos Babylónie a východních satrapií (kde ovšem vystupoval jako král již dříve).

Titul **ΒΑΣΙΛΕΥΣ**, užívaný v genitivu (**ΒΑΣΙΛΕΟΥ**), se stal součástí mincovních opisů. V první generaci ho nepoužíval pouze makedonský Kassandros. Královský titul však nebyla jediná ikonografická změna. Hlavu Hérakla ve lvím skalpu, třicet let používanou beze změny a působící jako symbol stability měny, začaly nahrazovat tváře žijících králů. Změny se ujali i méně významní vládci, a tak díky mincím známe tváře panovníků, jejichž bysty i portréty zmizely v proudu času.

Výjimku ze vznikajícího pravidla představují mince pergamských králů. Panovnícké portréty užívané na pergamských ražbách zobrazují striktně pouze již zemřelé vládce. Důvod, který k tomu emitenty vedl, není známý. Pergamskému království vládl po dobu 150 let rod Attalovců. Na rozdíl od nejmocnějších diadochů nezastával zakladatel rodu významné mocenské pozice. Po dobytí Lýdie byl jejím správcem určen Asandros, bratr Alexandrova generála Parmenióna. V roce 331 př. Kr. byl vystřídán Menandrem, pod jehož správu byl přidělen i Pergamon s tvrzí. Mír v Triparadeisu v roce 321 př. Kr. přidělil Pergamon Kleitovi, avšak o dva roky později jej obsadil a až do své smrti v roce 301 př. Kr. držel Antigonos Jednooký. Při dělení Antigonovy říše po bitvě u Ipsu připadl Pergamon a další maloasijské satrapie thráckému králi Lýsimachovi.¹

Lýsimachos svěřil pergamskou tvrz eunuchovi Filetairovi. Pergamon nebyla jen pevnost v Malé Asii. Tvrz, která město střežila, se zdála natolik nedobytná, že do ní a do Filetairových rukou svěřil Lýsimachos svůj poklad. Filetairos byl od dětských let eunuch.² Toto postižení ho v maskulinním světě předem stavělo do obtížné situace. Vzhledem k tomu, že zranění utrpěl zcela evidentně už před nástupem puberty, mluvil s největší pravděpodobností i v dospělosti vysokým hlasem a nerostly mu vousy. Díky tělesnému cvičení byl však podobně zdatný jako jeho druhové, kterým dokázal i přes tělesný handicap vládnout a v případě války i velet.

O osudu Pergama se rozhodlo ve chvíli, kdy na Lýsimachově dvoře došlo k palácovým intrikám. Ty donutily Filetaira změnit svého vládce a nabídnout svěřené území Seleukovi I., který vytáhl proti Lýsimachovi. Oba poslední žijící Alexandrovi druhové se střetli v roce 281 př. Kr. v bitvě u Kúrúpedia, ve které našel Lýsimachos smrt. Seleukos pak byl o několik měsíců později zavražděn. Mocenská nejistota po jeho smrti umožnila Filetairovi faktické osamostatnění jak na thráckém, tak i na seleukovském mocenském centru.

Tetradrachma s portrétem Seleuka I.

Osamostatnění Pergama se mimo jiné projevilo i na vzhledu mincí z pergamské mincovny. Ta emitovala podobně jako ostatní dílny Alexandrova impéria původní alexandrovské ražby. Filetairos, zřejmě z úcty ke svému zavražděné-

¹ ARRIÁNOS: *Tažení Alexandra Velikého*, Praha 1989, I. 17,7, I. 29,3, III. 6,7, VII. 23,1.

² BOHN, Henry G. (ed.): *Strabo's Geography*, London 1854–1857, [Internet Archive], 13,4,1.

mu spojenci, umístil na lící stranu portrét Seleuka I.³ Na rubní straně emise je zobrazena majestátní Athéna se štítem opřeným o trůn, obraz známý z ražeb Lýsimacha (obr. 1). Jméno krále však nahradil nápis **ΦΙΛΕΤΑΙΡΟΥ** (obr. 2). Tento fakt napovídá, že k ražbě došlo opravdu až po Seleukově smrti a po proklamování samostatnosti pergamského vládce. Zároveň tak Filetairos nevědomky založil specifickou mincovní tradici umísťování portrétů zemřelých vládců na pergamské mince. Obraz z této tetradrachmy je nejstarší mincovní portrét Seleuka I.

Tetradrachma s portrétem Filetaira

Pro pergamskou mincovnu jsou zřejmě nejtypičtější portrétní mince zobrazující zakladatele pozdější královské dynastie Filetaira. Rubní strana s trůnicí Athénou a se štítem, opřeným o trůn, navazuje na vzhled Lýsimachových mincí (obr. 3). S emisí těchto tetradrachem začal hned Filetairův nástupce Eumenés I. Po něm v ní pokračovali i další panovníci. Filetairův portrét zůstává po celou dobu užívání prakticky nezměněný, nelze u něj pozorovat postupné schematizování či idealizaci a odpovídá i dochované Filetairově bustě z neapolského archeologického muzea. Jediná významnější ikonografická změna se objevuje na rubní straně. Nápis **ΦΙΛΕΤΑΙΡΟΥ** (Filetaira) byl po korunovaci Attala I. posunut z pozice za Athéniným trůnem před něj a Athéna v nové kompozici korunuje jméno vavřínovým věncem (obr. 4). Filetairos ani jeho nástupce Eumenés I. nepřijali královský titul. Proto mince nesou pouze jméno bez titulatury a královskou hodnost pozdějších panovníků symbolizuje Athénino gesto.

Tetradrachma s portrétem Eumena II.

Druhý a zároveň poslední známý portrét člena attalovské dynastie shodou okolností představuje nejvýznamnějšího člena rodu Eumena II. (obr. 5). Na stříbrné tetradrachmě je zobrazen jako král, tedy s diadémem ve vlasech, rubní strana nese v poli ohraničeném vavřínovým věncem dvojici Dioskúrů mezi nápisy **ΒΑΣΙΛΕΟΣ ΕΥΜΕΝΟΥ**. Eumenés II. byl pergamský král, který vládl mezi lety 197–160(159) př. Kr. (podle jiných údajů zemřel až v roce 158). Byl synem krále Attala I. a stejně jako on byl spojencem Římanů. Za jeho pomoc v bojích proti Antiochovi III. mu byla přidělena velká část seleukovského území v Malé Asii. Pergamské království dosáhlo za jeho vlády největšího rozkvětu, Eumenés II. nechal zbudovat například známý pergamský oltář s výjevy oslavujícími pergamské vítězství nad Galy. Podporoval také slavnou pergamskou knihovnu, která v jednu dobu svým významem zastínila i svou alexandrijskou konkurenci.

Vzhledem k významu Eumena II. je zářezující vysoká vzácnost těchto tetradrachem. Jsou známé pouze tři exempláře, ovšem pocházející ze dvou odlišných sad razidel! To by mělo svědčit spíše o masivnější emisi, než o propagační ražbě. Důvod vzniku a následné nepoužívání razidel mince s portrétem Eumena II. je neznámý. Ražba je dávana do souvislosti s událostmi z roku 172 př. Kr.,

³ HOUGHTON, Arthur – LORBER, Catherine – HOOVER, Oliver D.: *Seleucid Coins. A Comprehensive Guide: Part I/1*, London 2002, s. 119.

kdy Eumenés II. navštívil Řím. Při této příležitosti potvrdil spojenectví a postavil se na stranu Říma proti makedonskému králi Perseovi. Při zpáteční cestě chtěl navštívit věštírnu v Delfách. Během cesty k orákulu na něj ve strmém stoupání atentátníci svrhli kameny, které ho zasáhly do hlavy a do zad. Těžce zraněný král byl převezen na ostrov Aigínu, kde se ze zranění zotavoval. Protože však jeho společníci z místa činu uprchli a zraněný Eumenés byl nalezen až druhý den, dorazila do Pergama zpráva o králově smrti.⁴ Králův bratr Attalos reagoval okamžitě. Oženil se s královsou „vdovou“ Stratoníkou⁵ a převzal vládu. K uctění památky zemřelého bratra zřejmě připravil emisi tetradrachem. Byla připravena razidla a zahájena ražba. Ve chvíli, kdy přišla zpráva negující Eumenovu smrt, byla nejspíš celá emise až na drobné výjimky stále pohromadě. Vráťivší se král nechal zřejmě razidla zničit a emisi demonetizovat. Dochované kusy nějakým způsobem unikly zničení.

Licní portrét mince zachycuje portrét muže ve středním věku. Eumenés byl ve chvíli atentátu přibližně 50letý, avšak tvář se zdá být o něco mladší. Je možné, že v době královy předpokládané smrti nebyl jiný vzor k dispozici. Změněn byl i rubní obraz. Trůnící Athény vystřídaly postavy Blíženců – Dioskúrů, které měly připomínat rodové sepětí mezi oběma královskými bratry a možná i spojenectví se silicím Římem.

Mincovníctví pergamského království je samozřejmě daleko širší a odpovídá jeho kulturnímu i politickému významu. Umělecké i ikonografické zpracování těchto mincí je však spíše průměrné. Pouze popsané portrétní tetradrachmy snesou srovnání s emisemi ostatních helénistických panovníků.

Počet tří známých dochovaných kusů tetradrachem s portrétem Eumena II. pocházejících ze dvou razidel vede nutně k zamyšlení nad rolí náhody, díky níž některé artefakty přežily dva a půl tisíce let a jiné nenávratně zmizely. Jaký příběh v sobě skrývají tři mince, určené původně k běžnému užívání, ze kterých se shodou okolností staly jedny z nejvýznamnějších helénistických portrétních mincí?

⁴ Livius XLII 15,3–16,7; HANSEN, Ester Violet: *The Attalids of Pergamon*, Cornell 1971, s. 110.

⁵ Druhou svatbu se Stratoníkou uzavřel po skutečné smrti Eumena II. ve svých více než šedesáti letech. Uzavírání s atkou z dříve vodou hladkého převzetí moci nebylo neobvyklé, závažnější je však jeho ekotnost, s jakou se Attalos II. do dobrodružství pouští. Zápletka královského sourozeneckého trojúhelníku nedá historikovi spat.

●□1: **Lýsimachos** (305–281 p . Kr.), tetradrachma.
AR: 17,01 g; 26 mm.
SG 6814.

●□2: **Filetairos** (281–263 p . Kr.), tetradrachma.
AR: 16,97 g; 29 mm.
Newell, *Pergamene* 15, dies XVIII/39;
SC 309.5b; SG 7216.

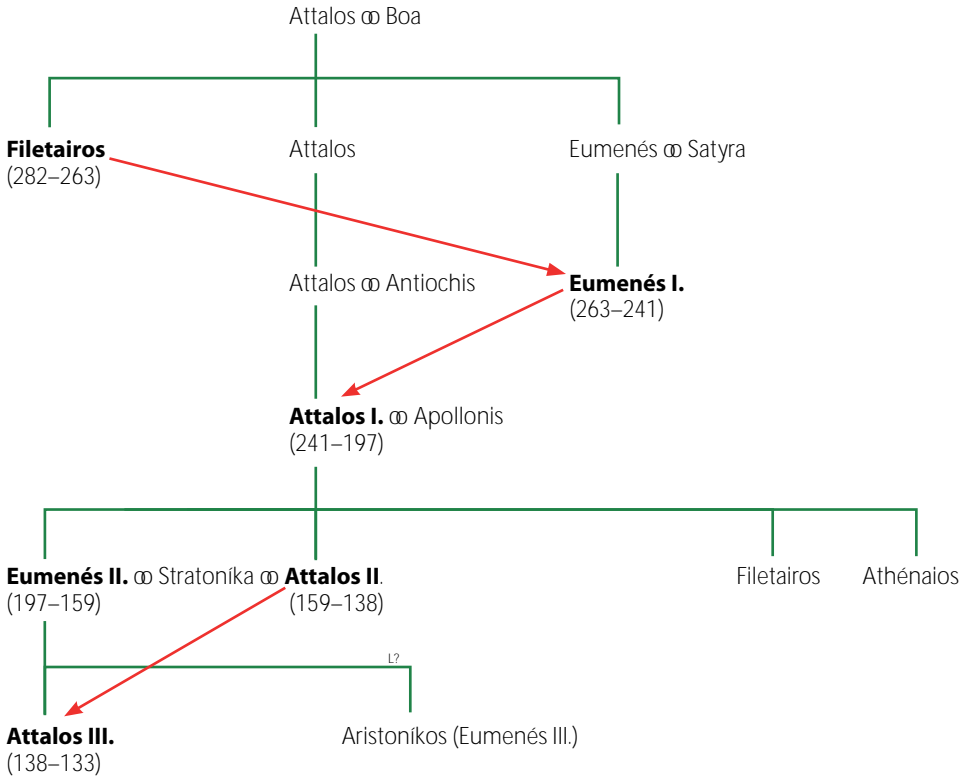
●□3: **Euménés I.** (263–241 p . Kr.), tetradrachma.
AR: 17,21 g; 29,5 mm.
SNG Copenhagen 334; SG 7217.

●□4: **Attalos I.** (241–197 p . Kr.), tetradrachma.
AR: 17,03 g; 30,5 mm.
SG 7220.

●□5: **Euménés II.** (197–159 p . Kr.), tetradrachma.
AR: 16,75 g; 29 mm.
SG 7224.

Rodokmen attalovské dynastie

Vysvětlivky:

tu n vládci Pergamonu

∅ manželství

L? levobo ek?

→ adopce

O b s a h

- □ **Michal MAŠEK**
Významné životní jubileum Zdeňka Petráně..... 3
- □ **Michal MAŠEK**
Portréty na mincích pergamských vládců
Portraits on coins of the rulers in Pergamon..... 4
- □ **Jiří SLÁMA**
K počátkům peněžní směny v Čechách
Notes to the beginning of the monetary exchange in Bohemia 10
- □ **Vojtěch BRÁDLE**
Poznámky k rozebrání denárového depotu z Čistěvsi (okr. Hradec Králové)
Some notes to the dispersal of the hoard of deniers from Čistěves (Hradec Králové district)..... 15
- □ **Stanisław SUCHODOLSKI**
**Czeskie monety z X–XI wieku z cmentarzysk
w miejscowościach Bodzia i Dziekanowice (Polska)**
*Bohemian coins of the 10–11th centuries from the cemeteries
in Bodzia and Dziekanowice (Poland)* 19
- □ **Borys PASZKIEWICZ**
**Znalezisko denara českého krále Vladysława I i inne niezwykłe monety
spod Radziejowa na Kujawach**
*The find of the denier of King Vladysław I of Bohemia and other unusual coins
from the area of Radziejów in Kuyavia (Poland)*..... 33
- □ **Marek BUDAJ**
**Strieborné mince Žigmunda I. Luxemburského (1387–1437)
a ich dopad na uhorské menové pomery**
*Silver coins of Sigismund I of Luxembourg (1387–1437)
and their impact on the Hungarian monetary situation* 37
- □ **Luboš POLANSKÝ**
Tři nepublikované nálezy uherských středověkých dukátů ze sbírky Národního muzea
Three unpublished finds of the Hungarian medieval ducats from the collection of the National Museum 69
- □ **Vojtěch BRÁDLE – Radek NOVÁK**
Dvojice novějších grošových nálezů z Úpicka (okr. Trutnov)
Two most recent hoards containing grossi found in the Úpice region (Trutnov district)..... 85
- □ **Pavel GREGOR**
Tlustý kruhový peníz se lvem
Thick round coin with lion image 91
- □ **Jiří RYANT**
Hodnocení Josefa Smolíka z roku 1915
Characteristic of Josef Smolík dating to 1915..... 97